

УДК 316.94

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВИВЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ В СОЦІОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Шевель І.П.

Київський національний університет культури і мистецтв

У даній статті розкрито становлення соціології міжнародних відносин, яка тісно пов'язана з появою теорії міжнародних відносин. Перші згадки про соціологію міжнародних відносин виникли в рамках дискусії, яка розгорнулася на початку ХХ ст., присвяченій розгляду того, що розуміти під теорією міжнародних відносин. Дискусія була продиктована прагненням визначити, чи має вона специфічний предмет дослідження, що або хто є її об'єктом, яке співвідношення теоретичних і практичних проявів міжнародних відносин.

Ключові слова: соціологія міжнародних відносин, сфера суспільних взаємодій, нові тенденції світової політики, міжнародний порядок, «управління без уряду», світове суспільство, глобальні транснаціональні зв'язки.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою у вивченні соціології міжнародних відносин, важливо підкреслити вивчення поведін-

ки специфічних соціальних спільнот – держав, міжурядових та неурядових організацій, інших учасників міжнародних відносин і їх систем, їх

взаємозв'язку і взаємодії, особливістю яких є вихід за межі їх територіальних утворень [1, с. 90].

До перебудови система міжнародних відносин будувалася на групуванні держав насамперед на основі соціально-класового критерію, відповідно до цього міжнародні відносини носили класовий характер. Соціологія міжнародних відносин є соціологією дії, те й інше залежить від інформації.

В даній статті концентрується уявлення про взаємодіючих на світовій арені соціальних спільнот як про складові частини, елементах єдиного соціуму, – міжнародного суспільства. При збереженні своїх відмінних особливостей (відсутність центральної влади, плюралізм суверенітетів, територіальна роздільність і т.д.), конфліктів і воєн міжнародні відносини наших днів вже ніяк не можуть бути представлені у вигляді природного стану, коли сильний робить все те, що він хоче, а слабкий – лише те, що може [1, с. 90].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми міжнародного порядку належить до однієї з центральних місць у соціології міжнародних відносин. Ідея створення соціології міжнародних відносин висловлювалася в першій половині ХХ в. французьким соціологом Р. Ароном (1905–1983). Цей напрямок виник на стику соціології та міжнародно-політичної науки. Формально його інституалізація сталася більше 30 років тому – в 1966 р. на VI Всесвітньому соціологічному конгресі в Гвіані, де було заслухано спеціальну доповідь, що обґрунтовує становлення нової наукової галузі. У 1970 р. на VII Конгресі було прийнято рішення про створення в рамках Міжнародної соціологічної асоціації Дослідницького комітету з соціології міжнародних відносин. Своїм корінням даний напрямок йде до 1940-их рр.: Саме в цей період з'являються роботи прихильників школи «міжнародного суспільства» (насамперед, М. Уайта) в Англії. У США перші роботи соціологічного напрямку побачили світ на рубежі 1940–1950-х рр. У Франції даний напрямок заявило про себе в кінці 1950-х – початку 1960-х рр. (Зокрема, роботами Ж. Вернана, Р. Арона, Г. Бутуль, Р. Боска та ін.), хоча перші спроби соціологічного аналізу міжнародних відносин були зроблені ще в 1930 – 1940-і рр. (Наприклад, в роботах Ж. Сіотіса). Проте вітчизняна соціологія міжнародних відносин накопичила певний досвід: в останні десятиліття в цьому напрямку працювали такі відомі вчені, як Ф.М. Бурлацький, А.А. Галкін, Д.В. Єрмоленко, Б.Ф. Поршнев, М.А. Хрустальов та ін. [2, с. 32].

Мета статті. Головною метою цієї статті показати, як в сьогоденні все більш зростаючий авторитет та інтенсивний розвиток у науковому співтоваристві отримує дослідницький напрямок та активно розвивається соціологія міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. В даній час предметом дискусії є три моделі міжнародного порядку: однополярний (амерікоцентризм), багатополлярний («європейський концерн») і багаторівнева залежність держав один від одного [5, с. 45]. Дві останні конструкції залежать від діяльності міжнародних організацій. Міжнародні організації працюють і з розвиненими державами, і з розвиваються, сприяють розвитку їх контактів. Вони діють на всіх поверхах системи міжнародних відносин і мають здатність створювати

мережі, встановлюючи єдині процедури і норми міжнародного життя

Соціологія міжнародних відносин проводить моніторинг міжнародного взаємовпливу в соціальному просторі, в якому різновекторно діють численні актори, і, відзначаючи стійкість такої діяльності, робить її очевидною. Залучаючи відповідні теорії, підбираючи різні дослідницькі техніки для конструювання об'єкта, дослідник інтерпретує і інтегрує імпліцитні дані в проблематику соціального.

У той же час було б неправомірно говорити про соціологію міжнародних відносин як про сформовану автономну дисципліну. Швидше, вона являє собою сукупність найбільш поширених насамперед саме в соціологічній науці підходів, проблематик і методів, які заявляють про свою альтернативність традиційним парадигмам і теорій міжнародно-політичної науки або ж претендують на додатковість по відношенню до них. На відміну від неореалістів і неолибералів, представники соціологічного напрямку в дослідженні міжнародних відносин підкреслюють значущість у світовій політиці не стільки національних інтересів, скільки цінностей, норм, ідентичностей, культурних особливостей, традицій та ідей. В результаті всі основні питання міжнародних відносин (характер міжнародного середовища, перспективи її зміни, основні процеси, їх учасники, що виникають між ними проблеми, шляхи їх вирішення), як і найбільш поширені теорії (національного інтересу, безпеки, балансу сил, співробітництва, демократичного світу), отримують трактування, альтернативні тим, які панували в міжнародно-політичній науці протягом багатьох десятиліть [3, с. 15–22].

На перших порах соціологія міжнародних відносин (початок 1960-х рр.) розглядала міжнародні відносини як особливу сферу суспільних взаємодій, прагнула доповнити їх дослідження, здійснювані в рамках традиційних дисциплін – історії, права, економіки та ін. Так, в дослідженнях французької школи даного періоду соціологія міжнародних відносин спочатку трактувалася як свого роду теорія середнього рівня, покликана узагальнити в рамках різних дисциплін вивчення міжнародних взаємодій шляхом виявлення притаманних їм загальних детермінант і закономірностей. Робиться і спроба формулювання основної проблематики нового напрямку, центральними в якій називаються проблеми війни і міждержавних конфліктів і лише в другу чергу – проблеми світу [4, с. 50]. Поряд з уже названими, для даного періоду характерні ще три особливості.

По-перше, мова йде головним чином про історичну соціологію міжнародних відносин з властивим їй зверненням до історичних аналогій, але і з одночасним прагненням до подолання розриву між мікро-і макропарадигмами.

По-друге, спостерігається досить чітке розмежування двох основних гілок соціологічного напрямку – з веберівських традицій (у Франції це роботи Р. Арона і його послідовників), і детерміністській, що спирається на творчу спадщину Дюркгейма (школа големології Г. Бутуль і його прихильників).

По-третє, соціологія міжнародних відносин даного періоду перебуває під очевидним впливом реалій холодної війни [6, с. 68–78].

Це прагнення цілком очевидно проявляється вже в працях Р. Арона, де Р. Арон приділяв велику увагу розробці проблем міжнародно-політичної теорії і соціології міжнародних відносин. Р. Арон був одним із засновників нової наукової дисципліни – соціології міжнародних відносин і ще більш очевидно для робіт Г. Бутуль, так і в ідеологічній спрямованості досліджень. Зазначені особливості початкового періоду розвитку соціології міжнародних відносин характерні і для британської школи, що розглядає міжнародні відносини як суспільство суверенних держав з єдиними інтересами і цінностями і з спільними правами і обов'язками [7, с. 85].

Підкреслюючи значення інститутів для стабільності міжнародних відносин (через економічне, соціальне, технічне та функціональна взаємодія держав), прихильники британської школи розглядають міжнародне право насамперед як основний інструмент для підтримки сформованого у світі балансу влади.

Закінчення холодної війни сприяло посиленню інтересу до соціології міжнародних відносин і одночасно трансформації її проблематики.

Основні підходи соціологічного напрямку в міжнародно-політичній науці все більш помітно визначаються розумінням сучасного світу як єдиного простору, структурованого різноманітними і все більш взаємозалежними мережами соціальних взаємодій, як процес поступового формування глобального громадянського суспільства. Прихильники соціологічного підходу наполягають на необхідності аналізу міжнародних відносин в контексті глобальних транснаціональних зв'язків і взаємодій.

У цьому зв'язку особливу увагу дослідників привертає концепція міжнародного товариства, що розробляється представниками британської школи ще з 1960-х рр. Дана концепція внутрішньо пов'язана з ідеями порядку та легітимності в світовій політиці. М. Уайт і Х. Булл визначали міжнародний порядок як регулювання міждержавних взаємодій, створює і підтримує певні цінності і норми. Він містить три основних компоненти, що представляють собою первинні цілі членів міжнародного суспільства: прагнення всіх держав до безпеки; їх зацікавленість у виконанні досягнутих угод; турбота про збереження свого суверенітету [8, с. 56-77].

В цілому прихильники британської школи в соціології міжнародних відносин виходять їх трьох припущень: 1) міжнародне суспільство – це факт міжнародних відносин; 2) з цього факту випливають зобов'язання з боку членів міжнародного суспільства по відношенню один до одного; 3) міжнародне суспільство перебуває в процесі переходу від суспільства держав до суспільства людей (тобто до світового суспільства) та від міжнародного порядку до світового. Останнє означає, що в міру такого переходу формується міжнародне суспільство свідомість, поширене по всьому світу почуття спільноти.

Важлива тенденція зазначеного процесу, вважають представники соціологічного напрямку в дослідженні міжнародних відносин, – становлення неформального інституту «глобального (самоврядування)», необхідність якого диктується тотальною взаємозалежністю і загостренням сутнісних проблем людського буття [11, с. 94].

Переваги такого «управління без уряду» в тому, що воно формується «знизу», а тому здатне залишатися гнучким, реагуючи на мінливі умови і потреби суб'єктів. При «управлінні без уряду» знаходиться місце всім взаємодіючим акторам – сильним і слабким, згуртованим і різномірним, об'єднаним і самотнім. Воно сприяє поступового усвідомлення всіма суб'єктами міжнародних відносин загального.

Американський дослідник Джеймс Розснау використовує термін «пост міжнародних відносин» [13, с. 42]. Інститут «глобального управління» передбачає не тільки посилення і реформування існуючих (наприклад, ООН), а й створення нових формальних інститутів і процедур, покликаних сприяти розвитку міждержавного співробітництва. Разом з тим воно не позбавлене і недоліків. Головний з них впливає з нерівних можливостей сторін, беруть участь в «управлінні без уряду». Права та обов'язки взаємодії визначають в основному домінуючі актори. Більш того, деякі суб'єкти світової спільноти виявляються фактично виключеними з процесу глобального управління та багатостороннього співробітництва, що може служити джерелом посилення різних видів аномії в глобальному суспільстві [10, с. 105]. При цьому, як підкреслює Кріс Браун, поняття «світова спільнота» ніколи не використовується в негативному значенні: може бути не зовсім зрозуміло, що має чи що мається на увазі під ним, але ясно, що ті, хто його використовують, впевнені, що світ міг би стати краще, якби він міг бути названий співтовариством. Іншими словами, дане поняття відрізняється глибокою внутрішньою суперечливістю.

Насправді, поняття світової спільноти вкладає в себе як належне, так і суще; містить нормативний і раціональний, але одночасно ціннісний і емоційний аспекти. Воно передбачає плюралізм і терпимість у відносинах між державами і разом з тим поширення по всьому світу західних за походженням і культурної основі цінностей (ринкова економіка, індивідуалізм, права людини). Нарешті, поняття світової спільноти, засноване на переконанні в перевазі ліберальних принципів добра і справедливості, використовується для нав'язування цих принципів через політичні теорії, інститути та дії. Підсумовуючи на те, що спрямовання на досягнення стабільності та справедливого світу, на усунення причин міжнародних конфліктів концепція світової спільноти одночасно сприяє їх закріпленню і поширенню. Залишається неясним, однак, хто визначає шлях руху людства до світової спільноти, задає норми і правила поведінки його членів, встановлює їх життєві стандарти? Але так чи інакше, в кінцевому рахунку поняття світової спільноти відображає боротьбу інтересів і цінностей держав і народів Землі [12, с. 119].

Альтернативна дослідницька програма була запропонована конструктивізмом – напрямом, який прагне синтезувати теоретична спадщина М. Вебера і Е. Дюркгейма і яке ставить в основу взаємозв'язок між державними інтересами і ідентичностями. Більш близькі ідейні попередники конструктивізму – функціоналізм, британська школа, структуралізм М. Фуко. У його рамках розрізняють до цього менше два варіанти. Неокласичний варіант (J. Ruggie,

Kratochwill E, E. Adler...) включає в себе неоідеалізм (A. Wendt, D. Dressier...), соціологічний інституалізм, який іноді розглядається як самостійний напрям (M. Finnemore, L. Meyer...), комунітаризм (C. Brown, R. Jackson...) почасти неомарксизм і критичне напрям (N. Geras). Постмодерністський варіант (R. Ashley, Der Derian, R. Walker...), в свою чергу, включає в себе феміністські (J. Elstein, A. Tickner...) і постпозитивістських (J. George, Y. Lapid) теорії. Іноді виділяють третю, проміжний варіант, до якого відносять, зокрема, неоідеалізм А. Вендта [5, с. 45].

Водночас при всій своїй внутрішній різноманітності, конструктивізм має і загальний зміст, основні елементи якого можуть бути зведені до наступних: 1) головними об'єктами аналізу міжнародних відносин є держави, 2) ключові структури в міждержавній системі розглядаються не стільки як матеріальні, скільки як інтерсуб'єктивності. 3) ідентичності та інтереси держави вважаються в значній мірі сконструйованими цими соціальними структурами, а не результатом екзогенного впливу людською природою або внутрішньої політики держави. Конструктивісти наполягають на взаємозумовленості світового суспільства та його складових частин (насамперед держав); на спадкоємності в еволюції міжнародної системи, яка, однак, здатна зазнавати і революційні зміни (що релятивізують наслідки закінчення холодної війни на міжнародну систему); на залежності картини міжнародних відносин не тільки які відбуваються тут процесів і взаємодій, а й від концептуалізації цієї картини, від погляду на неї.

З точки зору конструктивістів, анархія – зовсім не іманентний атрибут міждержавної системи, а продукт віри і волі осіб, що приймають рішення [9, с. 32-41]. Основні проблеми міжнародних відносин визначаються не інтересами, не силою і владою держав, а нормами і віруваннями, якими керуються представляють їхні політичні лідери. Тому суверенітет, безпека, оборона і т.д. залежать від культури, яка розуміється в широкому сенсі. Наслідки відсутності верховної влади над державами можуть бути виправлені, зокрема, за допомогою міжнародних режимів, права, норм, економічної взаємозалежності, освіти чи інститутів. Як справедливо підкреслює П. Венесон, підхід відповідно до якого мораль виходить від самих держав, а політичні дії виявляються альтруїстами, мотивованими справедливістю, і за своєю власною ініціативою поважають норми, такий підхід руйнує всю пануючу концепцію міжнародної системи. Стає можливим вирішити, нарешті, дилему безпеки, інакше побудувати міжнародну політику і настільки ж глибоко трансформувати її [10, с. 105].

Ще один напрямок у сучасній соціології міжнародних відносин представлено французькою

школою (Б. Баді, М.-К. Смута, Д. Бідо) [15, с. 89-92], що підкреслює принципово важливе значення аналізу тих зрушень, які ходять у взаємодії держав і нових учасників міжнародних відносин. З цієї точки зору, посилення взаємозалежності і процеси глобалізації мають наслідком появу фундаментально нових тенденцій у світовій політиці. *По-перше*, відбувається автономізація діяльності транснаціональних акторів – етнічних, релігійних, культурних, професійних та інших груп, представників ринкових, комунікативних, інформаційних та міграційних потоків, а також діаспор, мафіозних кланів, видатних особистостей, «приватних» осіб тощо. У таких умовах державний суверенітет підривається «розщепленням» лояльності індивіда між трьома відносно самостійними сферами – державою, транснаціональними та соціокультурними мережами [13, с. 42]. *По-друге*, формовані різноманітними процесами ідентифікації (етнічної, релігійної...) нові актори все більш успішно претендують на свою власну роль в міжнародному житті, прагнучи впливати на її структуру, на дійових осіб, на виникаючі між ними конфлікти. *По-третьє*, розмивається грань між зовнішньою і внутрішньою політикою, між народними і внутрішньо суспільними відносинами. При цьому, роблячи все більше поступок груповий ідентифікації нових акторів, йдучи на поступки і компроміси у взаємодії з ними, держава активно сприяє руйнуванню головних принципів, складових саму основу його легітимності: суверенітету, територіальності, політичного представництва. В результаті вся система міжнародних відносин піддається серйозним випробуванням і дестабілізації.

Висновки і пропозиції. Таким чином, варто зазначити, що соціологічний підхід розширює можливість дослідження міжнародних відносин, володіючи певними перевагами в порівнянні з іншими підходами. Властива соціології міжнародних відносин різноманітність представлених у ній течій, звичайно, позначається на стані цієї дисципліни, відображаючи відносність її автономії і незавершеність конституювання. Водночас вже сьогодні очевидно, що соціологія міжнародних відносин здатна запропонувати різне поєднання загально-теоретичних орієнтацій і дослідницьких програм, що дозволяють подолати властивий панівним напрямками міжнародно-політичної науки дуалізм внутрішнього і зовнішнього, системи і середовища, мікро- та макрорівні, структури і актора, держави і суспільства. Завданням соціології міжнародних відносин до такого аналізу покликана вивчати поведінку специфічних соціальних спільнот – держав, міжурядових та неурядових організацій, інших учасників міжнародних відносин і їх систем, їх взаємозв'язку і взаємодії, особливості яких вихід за межі їх територіальних утворень.

Список літератури:

1. Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна / А. Білоус. – К., 1997. – 90 с.
2. Бурлацкий Ф., Галкин А. Социология. Политология. Международные отношения / Ф. Бурлацкий, А. Галкин – М., 1974. – 32 с.
3. Вишняк О. І., Шевель І. П. Дослідження і прогнозування виборів в Росії та Україні: досвід і проблеми (1990-1998) / О. І. Вишняк, І. П. Шевель. – К., 1998. – 15-22 с.
4. Вендт А. Четыре социологии международной политики // Международные отношения: социологические подходы / Отв. ред. П. А. Цыганков. М., 1998. – 50 с.

5. Дж., Кохен Р. Транснаціональні відносини та світова політика // Теорія міжнародних відносин / Дж., Р. Кохен – М.: Гардарики, 2002. – 45 с.
6. Ермоленко Д. В. Социология и проблемы международных отношений (некоторые аспекты и вопросы социологических исследований международных отношений) / Д. В. Ермоленко. – М., 1977. – 68-78 с.
7. Политическая социология. Политология. Социология международных отношений // Социально-политические науки. – 1991. – № 7. – 85 с.
8. Хрусталева М. А. Системное моделирование международных отношений: Автореф. дис. ... д-ра полит. наук / М. А. Хрусталева. – М., 1992. – 56-77 с.
9. Цыганков П. А. Международные отношения: Учебное пособие / П. А. Цыганков – М., 1996. – С. 32-41.
10. Aron K. Une sociologie des relations internationales. Revue française de sociologie. – 1963. Vol. IV, № 3. – P. 105.
11. Boutoul G. Traite de polemologie. Sociologie des guerres. P., 1970. Brown C. International Relations Theory: New Normative Approaches. Hemel Hempstead, 1992. – P. 94.
12. Derriennic J.-P. Esquisse de problematique pour une sociologie des relations internationales. Grenoble, 1977. – P. 119.
13. Rosenau J. Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity. Princeton, 1990. – P. 119.
14. Smouts M.-C. (dir). Les nouvelles relations internationales. Pratiques et theories. – P. 152, 1998.
15. Vennesson P. Les relations internationales dans la science politique aux Etats-Unis. Politix. № 41. 1998. – P. 89-92.

Шевель И.П.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИЗУЧЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ПОРЯДКА В СОЦИОЛОГИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

В данной статье раскрыто становление социологии международных отношений, которая тесно связана с появлением теории международных отношений. Первые упоминания о социологии международных отношений возникли в рамках дискуссии, развернувшейся в начале XX в., посвященной рассмотрению того, что понимать под теорией международных отношений. Дискуссия была продиктована стремлением определить, имеет ли она специфический предмет исследования, или кто является ее объектом, каково соотношение теоретических и практических проявлений международных отношений.

Ключевые слова: социология международных отношений, сфера общественных взаимодействий, новые тенденции мировой политики, международный порядок, «управление без правительства», мировое сообщество, глобальные транснациональные связи.

Shevel I.P.

Kyiv National University of Culture and Arts

BASIC STUDY OF INTERNATIONAL ORDER IN SOCIOLOGY OF INTERNATIONAL RELATIONS

Summary

In this article the formation of sociology of international relations, which is closely linked with the advent of international relations. The first mention of the sociology of international relations emerged in the discussion that unfolded in the early XX century, devoted to the consideration of what is meant by the theory of international relations. The discussion was a desire to determine whether it is a specific object of study, or who the object of which is the ratio of the theoretical and practical manifestations of international relations.

Keywords: sociology, international relations, the sphere of social interaction, new trends in world politics, international order «governance without government» global society, global transnational ties.